

MAKK FERENC

ADALÉK A II. GÉZA-KORI ARANYPECSÉT HASZNÁLATÁHOZ

Szerény terjedelmű cikkünkben egyetlen megjegyzést kívánunk tenni a II. Géza korabeli királyi aranypecsét használatának kronológiájához. A középkori Európában az uralkodók által oklevél és levél megerősítésére, ill. hitelesítésére használt pecsétek viaszból vagy fémből (ércből) készültek. A fémpecsét (azaz bulla) anyaga lehetett arany, ezüst és ólom.¹ Külföldi, mégpedig német hatásra gyakorlatilag már a királyság megszületésével egyidőben megindult a királyi oklevelek és iratok megpecsételése Magyarországon. Noha Szent István idejéből sem viasz- (sigillum), sem fémpecsét nem maradt fent, a kutatás kétségbevonhatatlan módon bizonyította azt, hogy első királyunk rendelkezett pecséttel.² A Szent István-kori viaszpecsét meglétét és használatát igazolja mindenekelőtt a veszprémvölgyi bazilissza monostor alapítólevelének Kálmán uralkodása alatt (1109-ben) keletkezett renovációja, amely kifejezetten utal arra, hogy István oklevele eredetileg a király viaszpecsétjével volt megerősítve.³ Hosszú időn keresztül tartotta magát a vélemény, miszerint az első, ránk maradt hiteles királyi viaszpecsét Szent Lászlóé, amely a Dávid dux-féle oklevélen őrződött meg. A sigillum az ún. tróntípusú felségpecsétek közé tartozik, mivel az uralkodót trónon ülve ábrázolja. A király fején korona van, jobb kezében jogart, bal kezében országmát tart egyeskeresztrel.⁴ Az 1960-as évek szfragisztikai kutatásainak egyik komoly eredménye az volt, hogy bebizonyosodott: egy XIV. századi hamis oklevélen korunkra jutott I. Béla hiteles felségi viaszpecsétjének maradványa. A pecsét töredék I. Béla király ülő alakját ábrázolja

¹ Erre ld. pl. SZENTPÉTERY I.: Magyar oklevéltan. Bp. 1930. (továbbiakban: SZENTPÉTERY 1930.) 14.; W. EWALD: Siegelkunde. München-Wien 1972.² (továbbiakban: EWALD 1972.) 143., 155.; BERTÉNYI I.: Szfragisztika. KÁLLAY I.: A történelem segédtudományai. Bp. 1986. (továbbiakban: BERTÉNYI 1986.) 179–181.

² SZENTPÉTERY 1930. 39.; JAKUBOVICH E.: I. Endre király törvénybeidéző ércbillaga. Turul (47) 1933. (továbbiakban: JAKUBOVICH 1933.) 58., 68.; VÁCZY P.: A királyi kúria bírósága és I. Endre király törvénybeidéző ércbillaga. Századok (68) 1934. 485.; KUMOROVITZ L. B.: A magyar pecsét-használat története a középkorban. Gödöllő 1944. (továbbiakban: KUMOROVITZ 1944.) 288., 299.; BERTÉNYI 1986. 171.

³ SZENTPÉTERY I.: Szent István király oklevelei. SERÉDI J. (szerk.): Emlékkönyv Szent István halálának kilencszázadik évfordulójára II. Bp. 1938. 196.; KUMOROVITZ 1944. 293.

⁴ FEJÉRPATAKY L.: Három királyi pecsét. Turul (10) 1892. (továbbiakban FEJÉRPATAKY 1892.) 135.; SZENTPÉTERY 1930. 69–70.; KUMOROVITZ 1944. 312.

a fej felső részétől a derék aljáig, s így ez az első ránk maradt magyar viaszpecsét, amely szintén tróntípusú felségpecsét volt.⁵

A viaszpecsét mellett oklevelek és iratok (pl. diplomáciai levelek) hitelesítésére – külföldi (német, bizánci, itáliai és francia) mintákat követve – az Árpád-házi királyok is használtak fémbullákat, amelyeket vagy ólomból vagy aranyból készítettek.⁶ Érdemes megemlíteni, hogy Magyarországon mindeddig ezüstpecsét használatának sem tárgyi emléke, sem írásos említése nem hagyományozódott ránk.⁷

A szakirodalomban – egészen az 1940-es évekig – általános volt a nézet, amely úgy fogalmazott, hogy az első ólombullát II. Géza király használta 1157-ben. Az 1157-es oklevél ólompecsétje fentmaradt. A bulla előlapján a magyar király félalakos képe szerepel, II. Géza fején koronát visel, jobbán kormánypálca, baljában keresztos országalma található. A hátlapon a SIGILLVM GEISE REGIS felirat olvasható.⁸ 1947-ben látott napvilágot az a tanulmány, amelyből kiderült, hogy 1940-ben múzeumi tulajdonba került Péter király ólombullája, amely az uralkodót koronával, jogarral és keresztos országalmával ábrázolja.⁹ A publikáló szakember véleménye szerint a pecsét Szent István pecsétjének a mintájára készült, mert a bulla királyképe hasonlít I. András törvénybeidéző ércbillogára. Erről pedig az előző kutatás bebizonyította, hogy a billog

⁵ GYÖRFFY GY.: Egy XI. századi magyarországi palimpszeszt. Levéltári Közlemények (39/1. sz.) 1968. 6., 8.

⁶ FEJÉRPATAKY 1892. 133.; BARTONIEK E.: Az Árpádok ércpecsétjei. Turul (38) 1924. (továbbiakban: BARTONIEK 1924.) 14.; SZENTPÉTERY 1930. 68–69.; KUMOROVITZ 1944. 312. – Itt most csak utalunk a korszakban a királyok által is használt fém idézőpecsétekre, amelyek bíróság elé, perbe idézésre szolgáltak. Ezek vagy rézből vagy bronzból készültek. Az első ránk maradt királyi ércbillog I. Andrásé volt (JAKUBOVICH 1933.). 1990-ben került publikálásra ezen pecsét bronzból készült változata, s kiderült, hogy az első, a korábbi változat anyaga nem bronz, hanem tiszta réz [LOVAG Zs.: I. András király idézőbillogának második példánya. *Archaeológiai Értesítő* (90/2. sz.) 1990. 189–201.]. A múlt század végén még megvolt, azóta elveszett Salamon király réz idézőpecsétje (CSALLÁNY G.: Salamon király törvénybeidéző ércbilloga. *Aranykalász* 1935/2. sz. Szentés 28–29.). Néhány évvel ezelőtt tették közzé azt a tanulmányt, amely mintaszerszám elemzés kíséretében mutatja be III. Béla bronz idézőpecsétjét [KUBINYI A.: Isten bányáját ábrázoló törvénybeidéző pecsét (billog). *Folia Archaeologica* (35) 1984. 139–158.]

⁷ A szakirodalom hallgatása mellett ebben erősített meg Kubinyi András professzor szíves szóbeli közlése is. Egyébként ezüstpecsét elterjedt volt Bizáncban, ritkábban fordult elő Spanyolországban, Sziciliában, a szmolenszki fejedelemségben, és gyakrabban használták Velencében a XVI–XVII. században (EWALD 1972. 150–151.).

⁸ FEJÉRPATAKY 1892. 133., 134.; FEJÉRPATAKY 1900. 147., 343., BARTONIEK 1924. 12., 13., 18.; SZENTPÉTERY 1930. 69., 70.; KUMOROVITZ 1944. 312. Ld. ehhez még F. KNAUZ: *Monumenta ecclesiae Strigoniensis I. Strigonii* 1874. 111.

⁹ HUSZÁR L.: Péter király ólombullája. *Magyar Múzeum* 1947. decemberi szám. (továbbiakban: HUSZÁR 1947.) 13–16.

első királyunk pecsétje nyomán készült.¹⁰ Egyébként e bullát tévedésből viaszpecsétként tartották számon.¹¹

Újabb pecsétlelet előkerülte azonban arról tanúskodik, hogy Pétertől kezdve lényegében a magyar királyok rendszeresen használták ólobullát. A belgrádi felsővár 1973. évi ásátása során találtak ugyanis egy ércpecsétet, amiről kimutatták, hogy Salamon király ólobullája volt. A pecsétkép alapján ez is tróntípusú felségpecsétnek tekinthető, hiszen a magyar uralkodót ülő alakban ábrázolja; Salamon, akinek fején három liliomos korona van, jobbkezeben keresztes jogart, balkezeben keresztes országalmát tart. Jogos az a feltételezés, hogy a magyar király ólompecsétje az 1071–1072-es harcok során kerülhetett a földre, amelyeket Belgrád megszerzéséért vívott.¹²

Szfragsztikai és diplomatikai munkákban – egészen a legutóbbi időkig – alaptételként került leírásra az, hogy aranypecsétet először II. Géza 1156-ban használt oklevél megerősítésére.¹³ Ez a gondolat került megfogalmazásra az 1222. évi Aranybulla 1990-es facsimile-kiadásának előszavában is.¹⁴

Az 1156. évi oklevélben Martirius esztergomi érsek a székeskáptalan kanonokjainak tesz adományt. A magánoklevél szövegéből kiderül, hogy adománya megerősítése céljából a diplomára az érsek rátétette a király viaszpecsétjével együtt annak aranybulláját is.¹⁵ Sajnos sem a viaszpecsét, sem az aranybulla nem maradt ránk. A kutatás azonban megállapította, hogy az aranypecsét nagysága, felirata és képe megegyezik a II. Géza-féle ólobulla lenyomatával, amelynek ércipáriumuma korunkra jutott. Egyébként II. Géza ólompecsétje hasonlít I. Barbarossa Frigyes császár 1154. évi aranybullájának formájához, amelyet a tipárium készítője mintául vett.¹⁶

A Martirius-féle oklevél mellett rendelkezünk egy másik kortárs írott forrással is, amely véleményünk szerint módosítja a II. Géza-féle aranybulla használatának kronológiáját. Ez a kútfő Abu Hamid al-Andalusi al-Garnati mór utazó egyik munkája,

¹⁰ HUSZÁR 1947. 15. – Ld. még JAKUBOVICH 1933. 58., 68.

¹¹ KUMOROVITZ 1944. 301.

¹² Д. Г. А. – ПОПОВИЋ: Оловна була краља Саломоа. Годнишњак града Београда (25) 1978. 163–167. A szerző szerint egyébként az ólobullán álló királyalak látható (i. m. 163.). – Az 1071–1072. évi eseményekre ld. МАКК F.: Megjegyzések Salamon és I. Géza történetéhez. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica (84) 1987. 34–38.

¹³ FEJÉRPATAKY 1892. 133.; BARTONIEK 1924. 12., 20.; SZENTPÉTERY 1930. 68–70.; KUMOROVITZ 1944. 312.

¹⁴ ÉRSZEGI GÉZA: Az Aranybulla. Bp. 1990. 7.

¹⁵ R. MARSINA: Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I. Bratislavae 1971. (továbbiakban: MARSINA 1971.) 78–79. old. Az oklevél jellegére ld. KUMOROVITZ L. B.: A középkori magyar „magánjogi” írásbeliség első korszaka (XI–XII. század). Századok (97) 1963. 11.

¹⁶ BARTONIEK 1924. 18–20.; SZENTPÉTERY 1930. 69–70.; KUMOROVITZ 1944. 312.; MARSINA 1971. 79.

amelyet madridi kézírata alapján 1953-ban publikáltak először.¹⁷ A mű magyarul a „Nyugat országainak néhány csodájáról szóló világos beszámoló” címet viseli, egyébként az egyszerűség kedvéért többnyire a Murib szóval szokták jelölni. Az arab nyelvű munkát a szerző az 1150-es évek második felében írta.¹⁸

Abu Hamid az 1110-es évek végén hagyta el a spanyol Granadát, s ettől kezdve évtizedeken keresztül hatalmas utazásokat tett szárazon és vízen. Egyik útja során eljutott Magyarországra is az 1150–1151-es időszakban. Három évet töltött itt el, és bejáratos volt a király udvarába is. Magyarországi élményeiről viszonylag részletes beszámolót nyújt a Murib szerzője. Munkája a XII. század közepi Magyarország történetének értékes és fontos forrása. Adatai jól egészítik ki a kortárs nyugati (pl. Freisingi Ottó, Odo de Deogilo), a mohamedán (Idrisi) és a bizánci szerzők (Kinnamos, Nikétas) közléseit. Információi jól hasznosíthatók többek között a korabeli magyar gazdasági élet, a mohamedán lakosok viszonyai és a politikatörténet szempontjából.¹⁹ Magunk például Abu Hamid egyik passzusa alapján tudtuk megállapítani II. Géza és Manuél bizánci császár egyik – 1153. évi – békekötésének időpontját.²⁰

Van azonban Abu Hamid művének egy olyan részlete is, amely új adatot tartalmaz a II. Géza-kori királyi pecséthasználatra nézve. A szerző egy helyen elmondja, hogy miután a királytól engedélyt kapott Magyarország elhagyására – a mór kereskedő Unkúrija néven említi a magyarok országát²¹ –, II. Géza „Írt nekem egy ajánlólevelet a szlávok királyához. Vörös arannyal pecsételte le, a pecsétben a király képmásával.”²² Nyilvánvaló, hogy hitelt kell adnunk Abu Hamid szavainak, hiszen saját kezében tartotta és saját szemével látta a királyi levelet, amely egyébként az ő orosz útját kívánta segíteni. A bulla vörös színét az arany tartósságát biztosító réz viszonylag nagyobb aránya okozta.²³

¹⁷ C. E. DUBLER: *Abū Hāmid el Granadino y su Relación de viaje por tierras Eurasiáticas*. Madrid 1953.

¹⁸ O. G. BOLSAKOV–A. L. MONGAJT: *Abu-Hámíd al-Garnáti utazása Kelet- és Közép-Európában 1131–1153*. Bp. 1985. (továbbiakban: Murib) 16.

¹⁹ Ld. pl. I. HRBEK: *Ein arabischer Bericht über Ungarn*. *Acta Orientalia* (5) 1955. (továbbiakban: HRBEK 1955.) 205–230.; CZEGLÉDY K.: *Az Árpád-kori mohamedánokról és neveikről*. *Nyelvtudományi Értekezések* 70. sz. Bp. 1970. 254–259.; J. КАЛИЊ: *Подаци Абу Хамнда о приликама у Јужној Угарској средином XII. века*. Матица Српска. Београд. Зборник за историју 4. 1971. 25–37.; KRISTÓ GY.: *A korai feudalizmus (1116–1241)*. SZÉKELY GY. (főszerk.): *Magyarország története* I/2. Bp. 1984. passim.

²⁰ МАКК F.: *Megjegyzések a II. Géza-kori magyar-bizánci konfrontáció kronológiájához*. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica* (67) 1980. 48–50.

²¹ HRBEK 1955. 208.; Murib 56.

²² HRBEK 1955. 211.; Murib 65.

²³ DR. SZÓKOKY MIKLÓS geológus szíves szóbeli közlése. (OBERFRANK F.: *Az aranyművesség története*. Bp. 1986. 49., 67.)

Nem lehet kétséges, hogy Abu Hamid „a szlávok királyánál”, azaz a kijevi nagyfejedelem udvarában diplomáciai feladatot is ellátott, noha erre beszámolójában nem utalt. A diplomáciai küldetés annak alapján tételezhető fel, hogy ebben az időben az orosz nagyfejedelemi méltóságot II. Izjaszláv töltötte be, aki 1146-tól II. Géza sógora volt, s akivel a magyar király 1148 tavaszától katonai-politikai szövetségben állott.²⁴ E koalíció mindkét fél számára fontos volt, hiszen II. Izjaszláv még 1153-ban is hadakozott Haliccsal, amelynek fejedelme évek óta egyik fő ellensége volt, s akivel szemben 1152-ig rendszeresen élvezte II. Géza aktív támogatását.²⁵ Ugyanakkor a magyar király éppen 1153-ban kötött békét Bizánccal, s a magyar-bizánci viszony alakulása nagyon is érdekelte Izjaszlávot, minthogy Kijev 1147-től szemben állott Konstantinápolyal.²⁶

A magyar-kijevi jó viszonyra vall az is, amit saját oroszországi fogadtatásáról ír a mohamedán szerző. Abu Hamid elmondja: „Amikor visszatértem a szlávok országába, a királyuk nagy tisztelettel fogadott minket, mivel nagy becsben tartotta a Bászird király levelét.”²⁷ Valószínűleg azoknak van igaza, akik úgy vélik: Kijev uralkodójának magatartása nagymértékben kedvezett ahhoz, hogy Abu Hamid mellett II. Géza egy másik követe ugyanekkor sikeres zsoldos toborzást hajthatott végre a magyar király megbízásából a mohamedán törökök között a Volga parti Szakszinban.²⁸

Hátravan még annak meghatározása, hogy mikor keletkezett II. Géza aranypecsétes ajánlólevele, amely a magyar király diplomáciai tevékenységének eddig nem ismert, új emléke számunkra. Az irat aranybullával való megpecsételését éppen az kívánta meg, hogy külföldi uralkodó részére készült. Mivel maga Abu Hamid közléséből tudjuk, hogy ő 1153-ban távozott Magyarországról,²⁹ s a telet Kijevben töltötte, majd tavasszal utazott el Szakszinba,³⁰ amelyet 1154-ben hagyott el, hogy Khorezmbe menjen,³¹ bizonyos, hogy a magyar király levele II. Izjaszláv kijevi uralkodóhoz 1153 második felében íródott. Ez azt jelenti, hogy II. Géza nemcsak 1156-ban, hanem már azt három évvel megelőzően – 1153-ban – is rendelkezett aranybullával! Az előzőek alapján az is nyilvánvaló, hogy ez az aranypecsét megegyezett az 1156. évi bullával, azaz

²⁴ Erre l. pl. FONT M.: II. Géza orosz politikája. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica (67) 1980. (továbbiakban: FONT 1980.) 34–38.; MAKK F.: Magyarország a 12. században. Bp. 1986. (továbbiakban: MAKK 1986.) 127–131.

²⁵ HODINKA A.: Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai. Bp. 1916. 195.

²⁶ FONT 1980. 35–36.; MAKK 1986. 127–128., 138.

²⁷ HRBEK 1955. 211.; Murib 66.

²⁸ Ld. 26. jegyz. – Valószínű, hogy ezek a muzulmán íjászok már részt vettek az 1154. és 1155. évi magyar-bizánci összecsapásokban. Ehhez ld. MAKK F.: Magyar-bizánci kapcsolatok a XII. században. Kéziratoss kandidátusi értekezés. Szeged, 1978. 108., 267.

²⁹ Murib 71., 165. 71. jegyz.

³⁰ HRBEK 1955. 211.; Murib 66.

³¹ Ld. 28. jegyz.

nagysága, képe és felirata is ugyanaz volt. Sajnos sem a király diplomáciai levele, sem annak függő aranypecsétje nem őrződött meg, így az első ránk maradt magyar királyi aranypecsétnek változatlanul III. Béla aranybullája számít, amely a II. Géza-féle aranypecséttel szoros rokonságot mutat.³²

³² FEJÉRPATAKY 1900. 150–151.; BARTONIEK 1924. 19–24.

Makk, Ferenc

Contributions à l'usage de la bulle d'or de l'époque de Géza II

Dans son étude, l'auteur donne un bref résumé des données concernant l'usage de la bulle d'or des rois de Hongrie des XIe et XIIe siècles.

Jusqu'à présent, les recherches affirmaient que parmi les souverains de Hongrie, c'est Géza II qui avait utilisé le premier la bulle d'or en 1156. L'auteur de la présente étude, d'après une des informations de l'oeuvre du voyageur maure Abu Hamid, constate que Géza II a déjà utilisé la bulle d'or en 1153 pour confirmer un de ses documents diplomatiques. C'est d'après l'information d'Abu Hamid que nous pouvions en venir à cette conclusion que le document diplomatique même existait.